

BUDENZ JÓZSEF TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI A MAI NYELVÉSZET
SZEMSZÖGÉBŐL

Budenz Józsefről, tudósi érdemeiről oly sok jó és alapos megnyilatkozást olvashattunk már ez idáig, hogy semmiféle meglepő újdonsággal nem kecsegtethetjük többé a hallgatót. Egyes részleteiben a portré talán még pontosabbá válhat, és bizonyára tartogat új adatokat Budenz kiterjedt finnországi levelezésének anyaga is, amely rövidesen napvilágot lát, Viljo Tervonen sokéves erőfeszítéseinek jóvoltából.

Ennek az előadásnak nem az a célja, hogy szenzációs felfedezésekre vagy Budenz munkásságának újraértékelésére tegyen kísérletet, hanem az, hogy meghatározza — egyfelől — Budenz helyét a korabeli nyelvtudomány keretein belül, és kiemelje — másfelől — életművének azon vonatkozásait, amelyek különös figyelmet érdemelnek a Budenz utáni, tehát többek közt a mai finnugrisztika szempontjából. Vannak, akik úgy ítélik, hogy Budenz a lingvisztika nemzetközi porondján viszonylag ismeretlen maradt, és pedig azért, mert többnyire magyarul írt (Décsy 1966). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy jelentősége döntő volt a finnugrisztika fejlődésére nézve kül- és belföldön egyaránt, így például Finnországban, ahol iránymutató erővel hatott a tudományág kibontakozásának egyes szakaszaiban. Ezért talán nem is veszik rossz néven, ha előadásomban helyenként egyfajta finn nézőpont kerül előtérbe.

Mindenekelőtt talán érdemes röviden felidézni azt a tudománytörténeti pillanatot, amelyben Budenz színre lépett. Az európai nyelvtudományban már bekövetkezett az a fordulat, amely egy merőben új diszciplínának, az összehasonlító történeti nyelvtudománynak a létrejöttét jelentette. Franz Bopp és Rasmus

Rask úttörő kezdeményezése nyomán az indogermán nyelvkutatás egyre-másra ért el új eredményeket, s vele együtt érlelődött a finnugor nyelvészet is, amely, bár híján volt a szanszkriothoz, göröghöz, latinhoz mérhető klasszikus irodalmi nyelvek nyújtotta támpontoknak, meglepő sikerekre volt képes mégis. Gyarmathi Sámuel az összehasonlító nyelvtudomány előfutáraként majd húsz évvel előzte meg Boppot és Raskot. Rask 1818-ban tett turkui látogatása közvetlen ösztönzést jelentett A.J. Sjögren számára, aki később M.A. Castrén kutatóútjaihoz s általában a kor élenjáró összehasonlító kutatásaihoz teremtette meg az alapot.

Az új történeti összehasonlító nyelvtudománnyal egyidejűleg tovább élt és virágzott a régebbi, antik időkig visszanyúló szinkron grammatikai hagyomány is. Ez a tradíció, szemben egyes kortársaink túlzottan általánosító kijelentéseivel, egy elemében sem volt megkövesedve. A középkori grammatikusok becsvágya, amellyel az univerzális nyelvtan megalkotására törekedtek, a 17. században, a Port Royal-i iskola tevékenységében éri el tetőfokát, és ugyanezen irányzat kivételéseit láthatjuk az európai nemzeti nyelvek, így a magyar és a finn első leíró nyelvtanaiban is, melyekhez a latin grammatika logikai teljességének gondolata nyújtott elméleti alapot, s amelyek a különböző nyelvi kategóriákat és szerkezeteket úgyszólván a megfelelő latin szerkezetek és kategóriák tükörfordításaiként kezelték. A szemlélet a 18. századtól kezdve fokozatosan megváltozik: a latin grammatika egyetemességéből kiinduló gondolkodásmód helyébe újfajta felfogás lép, amelynek révén minden egyes nyelv a maga grammatikailag egyedi mivoltában válhat a megfigyelés tárgyává.

Mint tudjuk, Budenz egyszerre volt grammatikus is, komparatista is. Leíró nyelvészként a latin modelltől elszakadni kívánó irányzatot képviselte. De bármilyen jelentősnek kell is grammatikusi munkásságát tartanunk, a finnugrisztika fejlődéséhez komparatistaként járult a legtöbbel hozzá. Itt mindjárt le kell szögeznünk, hogy Budenz kifejezetten a korai, újgrammatikusok előtti nyelvhasználat mellett kötelezte el magát minden tekintetben. Jóllehet a lipcsei iskola már az 1870-es években felsorakozott a színen és Budenz pontosan ismerte az elveit, sem akkor, sem később nem volt hajlandó föladni a távolságtartó kritikát, amellyel az újgrammatikusok alaptételeihez viszonyult.

Soha nem is oszlottak el kételyei a hangtörvényeken és analógián alapuló séma mindenhatóságáról.

Budenz, mint látjuk, könnyen beleilleszthető a kor tudománytörténeti képébe. Amikor leíró szándékkal vizsgálta a rokon nyelveket és elkészítette például a finn, illetve mordvin nyelvтанát, vagy amikor a magyar nyelv-művelés kérdéseivel kapcsolatban fejtette ki nézeteit, a grammatikusok tiszteletre méltó példáját követte, amikor pedig a Magyar-ugor összehasonlító szótáron vagy Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanán dolgozott, a finnugor nyelv-rokonság feltárására a történeti összehasonlítás teljesen új, az indogermanisztikában alighogy bevált módszerét alkalmazta.

Budenzet joggal nevezik az összehasonlító finnugor nyelv-tudomány atyjának. Főművei, az első finnugor nyelveket egybevető szótár, illetve nyelv-tan révén kiérdemelte ezt a címet. Anélkül, hogy kisebbítenénk Sajnovics, Gyarmathi, Sjögren és Castrén úttörő érdemeit a tudományág kibontakoztatásában, leszögezhetjük, hogy Budenz volt az, aki szisztematikus diszciplínát teremtett belőle s jövőjéhez megvetette az alapokat. Budenz mellett szokás emlegetni a finn August Ahlqvistot mint a finnugor nyelvészet másik megalapozóját (Kannisto 1939. 3), és nem ok nélkül. A tudós, tanár és tudományos-vezető Ahlqvist tevékenysége ugyanolyan irányt szabott a finnországi rokonnyelv-kutatásnak, mint Budenzé a magyarországinak. Levelezésben álltak egymással, s ez a kapcsolat 1866-tól kezdve hol gyakori, hol meg-megrítkuló levélváltásokkal egészen 1884-ig tartott. Leveleikben vázolták szakterületükről, annak fejlődési kilátásairól alkotott elképzeléseiket, beszámoltak egymásnak foglalatosságairól, előadásai anyagáról, készülőfélben levő dolgozataikról, megjegyzéseket, észrevételeket fűztek egymás tudományos munkáihoz, ezeket ugyanis vázlat, nyomdai levonat vagy már kész publikáció formájában mindig elküldte mindkettő a másikának. Olyan időről lévén szó, amelyben még híre sem volt nemzetközi finnugor kongresszusoknak, az efféle korrespondencia jelentőségét nem szabad alábecsülnünk. Látnivaló, hogy a Budenz és Ahlqvist közti írásbeli érintkezés, illetve az annak révén megvalósuló egymásra hatás hozott létre egységes alapot Magyarországon és Finnországban a finnugrisztikai kutatómunka számára.

Így kerülhetett sor arra, hogy Ahlqvist, aki a finn nyelv és irodalom professzoraként egyszersmind a rokon nyelvi stúdiomunkert is felelős volt, gyökerestül megreformálta a tantervet és a vizsgakövetelményeket a helsinki tanszéken. Ez idő tájt kristályosodott ki és lett hozzávetőleg azonos a finnugor tantárgyak tematikája Budapesten és Helsinkiben. Ez a Budenz és Ahlqvist kidolgozta modell fejlődött tovább és vált mintaképpé később Európa más egyetemlein az újabb finnugor intézetek alapításakor.

Amint már megállapítottuk, az összehasonlító szótár és nyelvten volt Budenznak az a két műve, amelyek a legegyértelműbben nevezhetők fundamentálisnak, s melyeknek hatása az elkövetkező idők finnugrisztikájában mindennél világosabban kimutatható. Készültek vizsgálatok arról, hogy milyen mértékben bizonyulnak helytállónak mai tudásunk szerint a Budenz-féle szótár etimológiai (pl. Kálmán 1970. 141–2). Tudományágunk történetét tekintve azonban talán nem is az a fontos, hogy mennyi állta ki az idő próbáját ezek közül az eredeztetések közül, hanem az, hogy Budenz összehasonlító finnugor szótára egyáltalán megszületett. Erre alapulhatott később minden finnugor etimológiai kutatás. A szótárnak meg kellett lennie, ha nem írja meg Budenz, megírta volna előbb-utóbb valaki más. Erre utaltak is már jelek: születőfélben volt Otto Donner Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen című műve, ez azonban befejezetlen maradt, s egy évszázad távolából megállapíthatjuk azt is, hogy szófejtései közül kevesebb az időálló, mint amennyit Budenznál találunk. Donner azt a hibát követte el, hogy szövegyszerűsítéséhez egy szótagú, absztrahált gyököket választott kiindulásul, olyanokat, amilyenekkel az indogermanisztikában volt szokás operálni. Azt, hogy szótára alulmarad Budenzével szemben, már kortársai is elismerték (l. pl. Ahlqvist 1879. 14).

Minduntalan hangsúlyoznunk kell, hogy Budenz szótára döntő tényezőként hatott az elkövetkező évtizedek finnugrisztikai kutatásának egészére. Az újonnan közreadott etimológiai anyag révén egyszeriben lehetővé váltak például a rendszeres finnugor hangtörténeti stúdiók. Fel is merülhet a kérdés, hogy milyen sikerrel használta az Összehasonlító szótárt a fiatalabb, újgrammatikus tanoktól áthatott kutatónemzedék, amelynek hiva-

tása volt, hogy fényt derítsen a finnugor nyelvek átalakulását megszabó hangtörvények működésére. Paradox módon épp e hangtörvények figyelmen kívül hagyása volt a vád, amivel e nemzedék tagjai a szótár szerzőjét illették később (pl. Setälä 1893. 339).

Ugyanilyen nagy kihatású mű az Összehasonlító alaktan, amely eredetileg csupán egy fejezet lett volna Budenz tervezett finnugor összehasonlító nyelvtanából, a mester korai halála miatt azonban maga is csonkán, helyenként vázlatosan maradt hátra. Legkidolgozottabb részének, a szóképzéstannak köszönheti számos eredményét a Budenz utáni finnugor képzéstani kutatás, a hatásáról árulkodó nyomokat könnyűszerrel föllelhetjük például Györke (1934), Lehtisalo (1936) és Collinder (1960) képzőtörténeti összefoglalásaiban. Tömörebb és szűkebbre szabott, mindössze 65 oldalnyi posztumusz fejezet a ragozástani, melyet Simonyi Zsigmond tett közzé Budenz hátrahagyott jegyzetei alapján. Vázlatos formában a ragozástan voltaképp már jóval korábban vált hozzáférhetővé, tudomásunk szerint ugyanis sokszorosított példányait Budenz 1874-től kezdve rendszeresen tanítványai rendelkezésére bocsátotta. E. N. Setäläne is a keze ügyében voltak a Budenz-féle összehasonlító nyelvtan egyes részletei, miközben Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung der finnisch-ugrischen Sprache című, 1886-ban megjelent doktori értekezését írta. Nem nehéz észrevennünk Budenz hatását ebben a műben. A Setälät vezérlő legfőbb elgondolás, mely szerint az idő- és módjelek deverbális képzőkre vezethetők vissza, már Budenz alaktanában is világosan megfogalmazódott. Az ötlet maga nem volt egészen új. Az Alfred Ludwig kifejtette adaptációelmélet, mely Agglutination oder Adaptation címmel 1873-ban jelent meg a Bopp-féle agglutinációteória kritikájaképpen, már kimondja, hogy a képzők ragelemmé való válása egyike a ragozás kialakulásához vezető fázisoknak. Akárhogy is, ez a Setälä, azaz voltaképp Budenz javasolta megoldás a mód- és időjelek származtatására fő vonalaiban ma is elfogadható.

Az összehasonlító szótáron és alaktanon kívül Budenz munkái közül az Ugrische Sprachstudien, annak is az első, 1869-ből származó Nachweis und Erklärung einer ursprünglicheren Gestalt der pluralischen Possessiv-Affixe in den ugrischen Sprachen című része hatott leginkább a finnugor kutatások azóta eltelt

időszakában. A finnugor birtokos személyragozás *n*-elemének eredetét és funkcióját taglaló, rendkívüli leleményességre és nagy módszertani biztonságra valló tanulmány mellőzhetetlen forrásmunkává vált mindenki számára, aki csak az uráli nyelvek poszszesszív szuffixumainak történetével foglalkozott ezután.

Igen figyelemreméltó tudománytörténeti szempontból Budenz Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen (1879) című tanulmánya, melyet a volt tanára, Benfey professzor tiszteletére összeállított emlékkönyvbe írt. Ez a cikk már pusztán módszertanilag és célkitűzését tekintve is érdekességszámba megy: szerzője arra tesz kísérletet, hogy bebizonyítsa, a finnugor nyelvek két, történetileg elkülönülő csoportba oszthatók aszerint, hogy az ősi szóeleji palatalizált *n*- megvan-e bennük a nem palatalizált változattal párhuzamosan, avagy az utóbbi helyettesíti-e mindig. Az eljárás lényegében ugyanolyan, mint amellyel az indoeurópai nyelveket osztották föl *átatem*- és *centum*-nyelvekre a szóeleji *k*- megfeleléseinek alapján. Otto Donner válasza Budenz cikkére Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen (1879) címen hamar megszületett. Donner tévesnek tünteti föl Budenz nézetét, és helyébe saját felosztását ajánlja. A Donner-féle állásfoglalás a későbbiekben uralkodóvá vált, és a finnugor nyelvek általa felvázolt „családfája” — némi változtatással — napjainkig érvényben maradt. Ebből azonban hiba lenne arra következtetnünk, hogy Budenz cikke elavult megállapításokat tartalmaz és nem érdemel mást, mint hogy belepje a feledés pora. Az utóbbi években elhangzott néhány olyan vélemény (pl. Helimski 1982, Häkkinen 1983), melyek világosan bizonyítják, hogy nem múlt még el az uráli nyelvek közti kapcsolatokról folyó eszmecsere kora. E viták szempontjából különösen nagy súllyal esik a latba a cikk harmadik fejezete. Ebben Budenz azt a nézetét fejti ki, amely szerint a finn és a lapp a nyelvcsalád két különálló főágába tartozik, a finn a cseremisszel és mordvinnal egyetemben az ún. „déli ugor ágba”, a lapp pedig a votják, zürjén, magyar, vogul és osztják mellett az ún. „északiba”. Az írás bírálja a finn Lönnrot, Castrén és Donner képviselte álláspontot, mely szerint a lapp közeli rokona a finnek, s amely fő érv gyanánt a finnben és lappban meglévő fokváltakozás, azaz ahogy akkoriban nevezték,

„mássalhangzógyengülés" közös eredetének hipotézisére támaszkodik. Budenz szerint a lapp és a finn fokváltakozás két olyanira eltérő jelenség, hogy nem lehet őket egy töről fakadó örökségnek tekinteni. Arra is rámutat továbbá, hogy a fokváltakozás a vepszében sincs meg, így kialakulását a vepszétől való különválás utáni időre kell tennünk a finnben. Budenznek ez az elmélete a századforduló tájékán merült végleg feledésbe, akkor, amikor a Setälä-féle tétel a fokváltakozás finnugor, illetve uráli alapnyelvi eredetéről domináns doktrínaként fogadott el (Korhonen 1986. 129-33). Mindazonáltal említésre méltó körülmény, hogy a lappnak napjaink egyik legkiválóbb szakértője, Pekka Sammallahti nemrégiben kétségbe vonta a fokváltakozás közös finn-lapp, vagyis korai közfinn eredetét, mégpedig részben ugyanazon érvek alapján, mint annak idején Budenz (Sammallahti 1977. 248, 1982. 84-6). Figyelmet érdemlő tény az is, hogy Budenz okfejtése a közös finn-lapp szókincsben két réteget különböztet meg, egyfelől a közös alapra visszavezethető rokonszavak régi állományát, másfelől a lapp nyelv fiatal finn jövevényszavainak sorát. Budenznek ez a meglátása fundamentális jelentőségű. Nélküle a lapp és a finn összehasonlító vizsgálata nem jelenthetnek vonzó feladatot.

Kénytelenek vagyunk belátni tehát, hogy semmi okunk porodni hagyni Budenznek ezt az emlékkönyvi írását. Ellenkezőleg, szem előtt kell hogy tartsa mindenki, aki az uráli nyelveket összefűző kapcsolatok felderítésére adja a fejét.

Az eddigiekben Budenz tudományos munkásságának azt a hányadát vettük szemügyre, amelynek különös jelentőséget tulajdoníthatunk a Budenz utáni finnugrisztika szemszögéből, a mait is beleértve. De a tőle ránk maradt örökség nem pusztán könyvekből és cikkekből áll. Budenz kutatói alkatában, tudósi lényében nemcsak a tudománytörténet, hanem a tudományozociológia és tudománypszichológia is találhat figyelemre méltó vonásokat. Mindenekelőtt két dologra gondolok itt: elsőként Budenznek az újgrammatikus iskolához való viszonyulására, másodikként a róla kialakult kép egyik sajátos mozzanatára, arra, ami miatt a „szobatudós" elnevezést illesztették rá.

Az újgrammatikus irányzat felbukkanása nagy fordulatot hozott tudományunk életében: ekkor született meg az első explicit

nyelvfejlődés-elmélet, a belőle következő módszerekkel egyetemben. Másfelől viszont a gyakorlatban mindez a tudományos kutatás egyoldalúsodásához vezetett, hiszen a hangtörténeten kívül szinte semmi másra nem összpontosult figyelem, a nyelv többi szintje csaknem teljes egészében kívül rekedt a vizsgálódáson. Az újgrammatikusokra sokszor az atomizmus vádját is ráolvasták: apró részleteket helyeztek a megfigyelés középpontjába, kiragadva őket rendszertani összefüggéseikből. A félreértések elkerülése végett jegyezzük azért meg, hogy az újgrammatikus tanoknak maguknak nem volt szükségszerű velejárója ez a szűk látókör. A hiba elsősorban az elmélet alkalmazásában volt.

Nem tekinthető alaptalannak az az állítás, amely szerint a 19. század korai, újgrammatikusok előtti komparatív nyelvészet közelebb járt a 20. századi strukturalizmushoz, mint az újgrammatikusok irányzata (vö. Koerner 1975. 723). A korai komparatisták nyelvről alkotott felfogása komplex látásmódra vall, nem hagyták figyelmen kívül egyik nyelvi szintet sem, és tisztában voltak a nyelv rendszer mivoltával. Összehasonlító nyelvtanokat, nem pedig hangtörténeteket írtak.

Minden okunk megvan arra, hogy Budenzben ennek az „előstrukturalista” komparatistikának egyik képviselőjét lássuk. A nyelv mint rendszer, a maga teljességében volt számára vizsgálat tárgya. A hangtörténetet csupán a történeti összehasonlító nyelvészet egyik alterületének tekintette, a hangtörvények kivételt nem ismerő érvényének újgrammatikus téziséét pedig túl merevnek tartotta, s e tekintetben igen közel került napjaink nyelvtörténeti koncepciójához. Budenz tervezett finnugor összehasonlító nyelvtana is az alaktannal, nem a hangtannal kezdődik.

Az újgrammatikus iskola áttörésével óhatatlanul kenyértörésre került a sor a régebbi és az újabb irányzat között, s a vitatkozó felek olykor igen goromba hangot ütöttek meg. Ilyen körülmények között szembetűnő, hogy Budenznek Magyarországon töretlen maradt a tekintélye évtizedeken át, még a századforduló idején, az újgrammatikusok egyeduralma alatt is. Efelől többek közt akkor győződhetünk meg, ha számba vesszük, hogy a magyarországi finnugrisztikában hányan és hányféleképpen utalnak vagy hivatkoztak Budenzra. Az utalások gyakorisága, úgy tű-

nik, nem csökken az újgrammatikusok idejében, s jellegük is jobbára elismerő. Ez pedig nem csupán Budenz érdemeinek sokatmondó bizonyítéka, hanem annak is, hogy a magyarországi újgrammatikusok széles látókörű, jó ítélőképességű kortársak voltak.

Talán világosabban megfogalmazódik mondandóm lényege, ha szemügyre vesszük a Finnországban lezajlott folyamatokat. Nálunk az újgrammatikusok igencsak radikális és ellentmondást nem tűrő modorban léptek fel a színen. A külföldi tanok ifjú importőre, Emil Nestor Setälä mindent elkövetett, hogy az új irányzatot mint minden addiginál haladóbbat az egész korábbi nyelvtudomány fölé rendelhesse. Műveit olvasva az a benyomásunk, mintha nyelvészet mindössze a lipcsei iskola óta létezne a földön. Setälä fiatal finnugristákat csoportosított maga köré, közöttük Heikki Paasonent, Yrjö Wichmannt, valamint egy ideig a svéd K. B. Wiklundot is ott találjuk. Ez a 23–26 éves ifjonckból álló csapat az életkorára jellemző hévvel és könnyörtelenséggel vágott neki az 1890-es években a finn nyelvtudomány megújításáért hirdetett harcnak (Setälä 1936). Érdemeik vitathatatlanok. A kritika azonban, mellyel rátámadtak elődeikre, az idősebb nyelvészgenerációra, túlzó és nemegyszer igazságtalan volt, s egyebek között azzal a következménnyel járt, hogy példának okáért Ahlqvist nem részesülhetett abban az elismerésben, amit megérdemelt volna, valamint hogy A. Genetz úttörő vokáliselméletét 40 éven át némaság vette körül (Korhonen 1986. 86–7, 123–4). Még Budenz is megkapta a magáét Setälä-től, amiért úgymond nem vett tudomást a hangtörvények létezéséről (1893. 339). A finnországi nyelvtudomány eme korszakának hatása napjainkig tart. Részint ezzel magyarázható, hogy a nyelvész Ahlqvistet ma sem értékeli olyan nagyra Finnországban, mint Budenzet Magyarországon. Úgy gondolom, hogy a 19. századi nyelvtudomány Magyarországon és Finnországban kialakult légkörét egy nagyobb igényű tudománytörténeti áttekintés keretében lenne érdemes egybevetni. Annyit mindenesetre most is megállapíthatunk, hogy bármilyen élesen szegült is szembe Budenz Magyarországon az újgrammatikusok egyes alaptéziseivel, tekintélyén nem esett csorba még a nála fiatalabb, újgrammatikus orientációjú nyelvész-nemzedék szemében sem, mint ahogy itt az újgrammatikus iskola megjelenése sem rázta meg úgy a nyelvész-

társadalmat, mint nálunk. A finnugrisztika további sorsára nézve ez kétségtelenül előnyös körülmény volt.

Egy másik, általánosabb szempontból is érdekes vonás Budenz tudósi protréjában az, hogy szinte kizárólag könyvtárakban és archívumokban fellelhető anyaggal foglalkozott, eleven kapcsolatba az általa vizsgált nyelvekkel, természetesen a magyart leszámítva, alig került. Budenzet mindenekelőtt az elmélet és a módszertan mestereként szokták emlegetni. Setälä (1982, 1983) és Kannisto szerint (1939. 6) „tipikus szobatudós” volt. Ez a megnevezés némi pontosításra szorul. Ha „szobatudóson” a dolgozószobája falai közé zárkózó, tisztán spekulatív okoskodásokba merülő teoretikust értjük, akkor ez a címke nem illik Budenzra. Műveiből ítélve nem volt teoretikus a szó valódi értelmében; munkásságában elenyésző a nyelvtudomány alapjairól, elveiről és módszereiről szóló fejtegetések száma. Annál többet merít a rendelkezésére álló nyelvi anyagból, s erre alapozza konkrét következtetéseit is. Az sem egészen igaz, hogy Budenznek nem voltak terepmunkával szerzett tapasztalatai. Alaposan tájékozódott a magyar nyelvjárásokról és már 1859-ben gyűjtést végzett a székelyek között. 1873 nyarán feljegyzéseket készített néhány véletlenül Budapesten tartózkodó lapp adatközlő nyelvről, 1882 nyarán pedig alkalma nyílt ugyanilyen módon megfigyeléseket tenni a jurák-szamojédról. Ami igaz, az igaz, nem volt nagy utazó. A múlt század finnugristái között e tekintetben, ha nem is volt egyedül, kivételnek számított.

A terepen végzett nyelvészeti munkának szakmai köreinkben mindig is rendkívüli fontosságot tulajdonítottak. E szemlélet gyökerei a kezdeti időkig nyúlnak vissza, amikor egész egyszerűen nem volt más mód megbízható adatokhoz jutni. Valószínű továbbá, hogy a nagy utazók, Reguly és Castrén példája lelkesítőleg hatott az utódokra és nemzedékek sorát ösztönözte arra, hogy veszélyes és vesződéses gyűjtőutakra vállalkozzanak. Néha azonban egyes fórumokon a terepmunkának ez a mi szakmánkban voltaképp magától értetődő megbecsülése túlbecsülésbe csap át. Így történt bizonyára akkor is, amikor az anyaggyűjtést és -közlést tudományterületünk legelőbbre való feladatának kiáltották ki, megfélekedve arról, hogy az érdembeli tudományos munka csak ott kezdődik, ahol az anyaggyűjtés zárul. A finnug-

risztika fejlődéséhez legalább annyira járultak hozzá azok, akik az egyes nyelvek, illetve a nyelvcsalád szerkezetét és történetét feltárták, mint azok, akik anyagot gyűjtöttek ezekhez az elemzésekhez. Budenz egyértelműen az előbbieket csoportjához tartozik. Tudta alkalmazni az elméletet és a módszereket, s egy meglehetősen hiányos forrásanyagra támaszkodva képes volt az első átfogó és tudományosan megalapozott szintézist megalakítani a magyar nyelv finnugor gyökereiről, illetve a finnugor nyelvek morfológiai rendszeréről és annak történetéről.

Kijelenthetjük, hogy Budenz József életműve a jelenkor finnugristáinak is sokat mond. Lépten-nyomon azon kapjuk magunkat, hogy az ő meglátásaihoz nyúlunk segítségért. Munkái közül sok ma is meggondolkoztat bennünket és előrelendíti a tudományágunk alapkérdései körül folyó párbeszédet. Azt is megtanulhatjuk tőle, hogy a független szellemű kutatónak nem kell szolgálai követnie az éppen soron levő tudományos divatot. Budenz példája bátorítást adhat azoknak is, akik, bár nem vonzza őket a terepen végzendő gyűjtőmunka, vagy éppenséggel nem jut osztályrészükül, hogy áldatlan állapotok közepette, megerőltető expedíciók során bizonyíthassák elszántságukat, mégsem vesztek el a kedvük, mert úgy vélik, van mit nyújtaniuk a tudósközösség számára.

Mikko Korhonen

Irodalom

- AHLQVIST, A. (1879), Om möjligheten af ett finskt-ugriskt etymologiskt lexicon och om Donners komparativa ordbok. — Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar 1878-1879. Helsingfors.
- BUDENZ JÓZSEF (1869), Ugrische Sprachstudien I. Nachweis und Erklärung einer ursprünglicheren Gestalt der pluralischen Possessiv-Affixe in den ugrischen Sprachen. Pest.
- BUDENZ JÓZSEF (1873-81), Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest.
- BUDENZ JÓZSEF (1879), Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen. — Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum des Herrn Professor Benfey. (Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen, IV. Bd.) Göttingen.
- BUDENZ JÓZSEF (1884-94), Az ugor nyelvek összehasonlító alaktan. Budapest.
- COLLINDER, B. (1960), Comparative grammar of the Uralic languages. Uppsala.

- DÉCSY, GY. (1966), Introduction. — A comparative dictionary of the Finno-Ugric elements in the Hungarian vocabulary. Indiana University publications, Uralic and Altaic series. Volume 78. Bloomington, Indiana.
- DONNER, O. (1874-88), Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors.
- DONNER, O. (1879), Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Acta Societatis Scientiarum Fennicae 11. Helsingfors.
- GYÖRKE, J. (1934), Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe). Tartu.
- HELIMSKI (1982), (E. A. Хелимский) Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. Москва.
- HÄKKINEN, K. (1983), Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- KÁLMÁN BÉLA (1978), Budenz József. Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850-1920). Budapest.
- KANNISTO, A. (1939), August Ahlqvistin ja József Budenzin keskinäistä kirjeenvaihtoa. JSFOu. 50.
- KOERNER, E.F.K. (1975), European structuralism: Thomas A. Sebeok (szerk.), Early beginnings. Current trends in linguistics. Volume 13. Historiography of linguistics. The Hague — Paris. 717-827.
- KORHONEN, M. (1986), Finno-Ugrian language studies in Finland 1828-1918. The history of learning and science in Finland 1828-1918. 11. Helsinki.
- LAKÓ, GYÖRGY (1974), József Budenz und die zeitgenössische vergleichende Sprachwissenschaft. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio linguistica. Tomus V. Budapest.
- LAKÓ, GYÖRGY (1980), Budenz József. A múlt magyar tudósai. Budapest.
- LEHTISALO, T. (1936), Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72.
- LUDWIG, A. (1873), Agglutination oder Adaptation? Eine sprachwissenschaftliche Streitfrage. Prag.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1896), Budenz József emlékezete. Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1895. december 16-án tartott összes ülésén. Budapest.
- RAVILA, P. (1939), E.N. Setälä kielentutkijana. Länsi. Turku.
- SAMMALLAHTI, P. (1977), Norjansaamen Itä-Enontekiön murteen äänneoppi. MSFOu. 160.
- SAMMALLAHTI, P. (1982), Tervetullut lappologian käsikirja. Virittäjä. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. (1886), Zur Geschichte der Tempus- und Modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors. (Szintúgy JSFOu. 2.)
- SETÄLÄ, E. (1891), Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista. Porvoo.
- SETÄLÄ, E. (1892), Kaksi unkarilaista kielentutkijaa. Valvoja. Helsinki. (Magyarul. NyK 23 (1893): 335-341.)
- SETÄLÄ, E. (1936), Yrjö Jooseppi Wichmann. Muistopuhe. — Societas Scientiarum Fennica. Årsbok. 13 B: 5. Helsingfors.

SZATHMÁRI, I. (1974), József Budenz und die zeitgenössische ungarische Sprachwissenschaft. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio linguistica. Tomus V. Budapest.

JÓZSEF BUDENZ UND DIE ZEITGENÖSSISCHE FINNOUGRISTIK VOM STANDPUNKT DER GEGENWÄRTIGEN SPRACHWISSENSCHAFT

von Mikko Korhonen

József Budenz trat auf zu einer Zeit, als in der Sprachwissenschaft gerade eine wesentliche Wende eingetreten war. Es war soeben ein völlig neuer Zweig der Sprachwissenschaft entstanden, die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft. Nach den bahnbrechenden Arbeiten von Franz Bopp und Rasmus Rask konnte die Indogermanistik immer neue Erfolge verzeichnen; neben ihr erzielte auch die Finnougristik Fortschritte, indem sie ohne die Unterstützung alter Schriftsprachen wie Sanskrit, Griechisch oder Latein beachtliche Ergebnisse erzielte. Neben der neuen, historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft lebte die Tradition der alten, bis auf die Antike zurückgehenden synchronen Sprachwissenschaft, der Grammatik, unvermindert weiter und regenerierte sich.

Budenz passt durchaus in diesen sprachwissenschaftlichen Rahmen seiner Zeit. Er war sowohl Grammatiker als auch Komparatist. Wenn er deskriptive Darstellungen der finnisch-ugrischen Sprachen verfasste, u. a. die Grammatik des Finnischen und Mordwinischen, und wenn er Stellung nahm zu Fragen der ungarischen Sprachpflege, vertrat er eine Grammatik, die sich vom Modell des Lateinischen befreien wollte; wenn er aber das vergleichende Wörterbuch und die Morphologie der finnisch-ugrischen Sprachen schrieb, ging er mit ganz neuen Methoden an die finnisch-ugrischen Sprachen heran. Wie wichtig seine Errungenschaften auf grammatikalischem Gebiet auch sind: auf die Entwicklung der Finnougristik wirkte er am meisten als Komparatist ein.

Budenz gilt durchaus zurecht als Begründer der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft. Neben ihm wird mitunter der Finne August Ahlqvist genannt. Zutreffend ist, dass Ahlqvist als Wissenschaftler, Lehrer und Organisator in Finnland in gleicher Weise wirkte wie Budenz in Ungarn. In den Jahren 1866-84 standen sie in regem Briefwechsel. Sie tauschten Gedanken aus über ihren Wissenschaftsbereich und seine Entwicklungsaussichten, berichteten einander u.a. über ihre Vorlesungen und Untersuchungen, an denen sie arbeiteten, kommentierten und kritisierten gegenseitig ihre wissenschaftlichen Arbeiten, die sie sich regelmäßig zuschickten in Form von Entwürfen, Korrekturfahnen und fertigen Publikationen. Diese Wechselwirkung schuf für die Finnougristik in Ungarn und in Finnland eine ziemlich einheitliche Grundlage, auf der auch die heutige internationale Finnougristik aufbaut.

Von Budenz' Werken sind es vor allem sein vergleichendes Wörterbuch (Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873-81) und seine vergleichende Formenlehre (Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана. 1884-94), die von Einfluss waren für die spätere Finnougristik. Vom Standpunkt der Geschichte der Finno-

ugristik ist es weniger wichtig, wie viele der von Budenz aufgestellten Etymologien noch Heute akzeptierbar sind, als vielmehr, dass Budenz überhaupt als erster ein vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen geschaffen hat. Wenn Budenz das nicht getan hätte, dann hätte jemand anders es tun müssen. Erst durch eine geordnete Sammlung von Wortvergleichen wurde die systematische Erforschung z. B. der finnisch-ugrischen Lautgeschichte ermöglicht. Der Einfluss der vergleichenden Formenlehre von Budenz macht sich wiederum vor allem in der späteren Erforschung der Morphologie der uralischen Sprachen bemerkbar. Auch E. N. Setälä folgte in seiner 1886 erschienenen Dissertation den Gedankengängen von Budenz; die Dissertation behandelte die Bildung der Tempus- und Modusstämme in den finnisch-ugrischen Sprachen. Die Erklärungsmodelle von Setälä resp. eigentlich also Budenz bilden wiederum die Basis für unsere heutigen Auffassungen.

Neben dem vergleichenden Wörterbuch und der vergleichenden Formenlehre sind für die zeitgenössische Finnougristik vielleicht die folgenden Schriften von Budenz am interessantesten: Nachweis und Erklärung einer ursprünglicheren Gestalt der pluralischen Possessiv-Affixe in den ugrischen Sprachen (1869) und Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen (1879). Jede spätere Untersuchung über die Geschichte der Possessivflexion in den uralischen Sprachen hat die erstgenannte Arbeit berücksichtigen müssen. Die letztgenannte ist in ihren Hauptergebnissen zwar veraltet, methodisch aber äusserst interessant. Sie enthält ausserdem Stellungnahmen zu bestimmten Fragen, wie z. B. zur Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachen, die auch heute noch zu berücksichtigen sind.

Budenz stand der These der Junggrammatiker von der Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze kritisch und zurückhaltend gegenüber. Seine Stellungnahmen erinnern in dieser Hinsicht an die Ansichten der heutigen zeitgenössischen Sprachhistoriker. Seine Betrachtungsweise lässt häufig eine Art frühstrukturalistischen Zug erkennen, für den die Beachtung der Gesamtstruktur der Sprache charakteristisch ist. Das trifft auch allgemeiner auf die vorjunggrammatische Sprachwissenschaft zu.

Man hat Budenz für einen typischen Stubengelehrten gehalten. Diese Einschätzung ist etwas zu differenzieren. Wenn man unter einem Stubengelehrten einen reinen Theoretiker versteht, der sich in seiner Forscherklause einschliesst, so passt das Epithet nicht auf Budenz. In seinem Schaffen erörtert er sehr wenig die Grundlagen, die Prinzipien und Methoden der Sprachwissenschaft. Im Gegenteil: Er arbeitet stets mit dem Material, auch seine konkreten Schlussfolgerungen leitet er von ihm ab. Als Stubengelehrter hat man ihn offenbar deshalb bezeichnet, weil er fast ausschliesslich mit Literatur- und Archivmaterial gearbeitet hat. Unter den forschungsreisenden Finnougristen des vergangenen Jahrhunderts bildete er in dieser Hinsicht eine Ausnahme, wenn auch nicht die einzige. Sprachwissenschaftliche Feldarbeit ist in der Finnougristik auch später hochgeschätzt worden. Es muss jedoch betont werden, dass diejenigen, die aufgrund des zur Verfügung stehenden Materials Struktur und Geschichte der einzelnen Sprachen und der gesamten Sprachgemeinschaft geklärt haben, ebenso viel zur Förderung des Faches beigetragen haben wie jene, die das Material für diese wichtige Forschung gesammelt haben. Budenz vertrat sehr eindeutig die

erstgenannte Gruppe. Er beherrschte die sprachwissenschaftlichen Methoden und Theorien seiner Zeit und er besass die Fähigkeit, auf der Grundlage eines recht lückenhaften Materials die erste gesamtheitliche Synthese zu erstellen über die finnisch-ugrischen Wurzeln der ungarischen Sprache sowie über das Formensystem der finnisch-ugrischen Sprachen und seine Geschichte.

